CZU: 82.02:821.135.1.02
https://doi.org/10.52505/lecturi.2025.07.17

NATURALISMUL: ÎNTRE PATOLOGIE ȘI TRANSCENDENȚĂ

Valentina LIPCAN
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3229-3174

Rezumat. *Naturalismul este considerat unul dintre curentele literare care a examinat prin determinsm și pozitivism natura umană – psihicul și bolile –, ajungând până la studiu psihiatric și patologic. Însă teoria naturalismului nu a fost univocă în perspectiva multor autori care au încercat să-i definească principiile până la și după Émile Zola. Astfel, naturalismul a constituit un sistem literar eclectic și, respectiv, o încercare de a ajunge la trascendență prin investigație riguroasă și analiză profundă a lumii. Explorarea teoriilor și practicilor naturalismului în literatura universală și română pot restabili și redescoperi particularități secundare, influențe ale altor tendințe literare, dar care oferă o viziune complementară asupra curentului și determină identificarea unor soluții de revitalizare și vindecare a societății.*

Cuvinte-cheie: *naturalism, materialism, pozitivism, etiologie, naturalism romantic, eudemonism.*

Naturalism: Between Pathology and Transcendence

Abstract. *Naturalism is considered one of the literary movements that examined the human nature – mental condition and illnesses – with the means of determinism and positivism, taking the forms of psychiatric and pathological studies. However, the theory of Naturalism was not univocal in the perspective of many authors who tried to define its principles before and after Émile Zola. In that case, Naturalism is an eclectic literary movement and, respectively, an attempt to achieve transcendence through rigorous investigation and profound study of the world. Exploring the theories and practices of Naturalism in world literature and Romanian literature can restore and rediscover secondary particularities, influences of other literary developments but which can offer a complementary view on the movement, and can determine the identification of solutions to revitalise and cure the society.*

Keywords: *Naturalism, materialism, positivism, aetiology, Romantic Naturalism, eudaimonism.*

Natura este nucleul reflecțiilor și studiilor cosmogonice ale civilizației umane. Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea, Iluminismul și multe alte mari etape

civilizaționale au declanșat științe, curente filosofice și literare ce au prezentat natura ca un sistem de alegorii aplicabile societății umane, dar și un univers ce reflectă și materializează misterul imanent universului.

Tocmai de la vocabula *natură* derivă și o forță a filosofiei și literaturii universale: *naturalismul*. Percepția primară derivațională sugerează că acest fenomen ar fi unul care înglobează predilecția exclusivă a omului pentru natură. Însă aceeași viziune ne îndreaptă spre cel puțin două definiții ale acestui concept. Cele mai vechi documente care păstrează teoriile naturaliștilor greci, dezvăluie natura ca fiind o caracteristică inedită a unui obiect, organism sau sistem, adică un *principium* al funcționării și al comportamentelor, reprezintă tipul energiei sale interne și externe (Collingwood, 2012, p. 77). A doua definiție evidentă și acum câteva secole, și astăzi, în modernitate, prezintă natura ca „suma totală a agregatelor naturale" (Collingwood, 2012, p. 76) – oceanele, mările, deșerturile, pădurile, copacii, florile, animalele, păsările, insectele, firul de iarbă și de nisip – toate macro- și microsistemele terestre, acvatice, cosmice apărute în urma unor explozii nebuloase, inexplicabile totalmente, negândite de ființa umană.

Apetența umană pentru studiul naturii, așadar, a existat dintotdeauna. Naturalismul și principiile după care se formează ca manifest științific, cultural și filosofic pot fi percepute fulminant mai întâi în pictură. Tabloul naturalist este cel care creează un preambul pentru perceperea intensă a alegoriilor și paradoxurilor naturalismului ca literatură. Recontemplarea tablourilor faimoase ale pictorului romantic englez John Constable ca „The Hay Wain", „Cenotaph to the Memory of Sir Joshua Reynolds" sau „Stratford Mill", aduce în lumină forma neobișnuită a romantismului în pictură. J. Constable aborda tehnica opusă, de fapt, romanticilor – evita misterul, visul în natură și intensifica culorile, utiliza simetria nu ca pe o codificare, ci ca pe o structură ce înfrumusețează tot mai mult realitatea pură, efectuând tranziția către naturalism. În asemenea moduri, în pictura naturalistă licărește ambiția căutării frumosului, sublimului, senzației înălțătoare nu prin detașarea pe pământuri ale făgăduinței, dar pe tărâmul natural pământesc real, care nu este mai puțin poetic.

Expoziția la Paris a lucrărilor lui John Constable, în anul 1824, a inspirat numeroși artiști plastici ai timpului, care mai târziu vor crea Școala de la Barbizon care a asigurat continuitatea ideii că natura poate fi sublimă în pictură și fără culorile ametitoare ale romantismului exuberant. Jean-Baptiste Camille Corot, Jules Dupré, Jean-Baptiste Guvate le Gray, Jean-François Millet, Charles-Francois Daubigny, Théodor Rousseau, Narcisse-Virgile Díaz de la Peña, inclusiv Ion Andreescu și Nicolae Grigorescu și-au ales satul Barbizon ca locație recuperațională, de elevare artistică și spirituală, sub straja pădurii Fontainebleau – adevăratul protector al vieții inspirate (*The Barbizon School Movement Overview*). Mai târziu, în 1889, în Germania, lângă Bremen, în

satul Worpswede se formează școala artiștilor care, de asemenea, se izolează de societatea haotică, dedicându-se pictatului împrejurimilor frumoase – spiritele boeme văd expresivitatea, strălucirea în fiecare pajiște, moară sau pod din satul mai mult decât idilic, el este salvator, îmbogățește ființa umană. Îndepărtându-ne de tradiția picturii occidentale, îi întâlnim pe naturaliștii chinezi, care evitau pictarea naturii moarte aleatorii, acordau o mare atenție compozițiilor armonioase în care elementele formau, mai degrabă, o ambianță justificată a cadrului natural, ca în tablourile lui Wang Wei (Rowley, 1982, p. 71). Tradiția chineză, alături de cea japoneză, valorifică practica observării constante și sensibile a celei mai infime texturi, mișcări a unei insecte sau studiul pasionat al unei singure flori până ce se va fi ofilit. Naturalismul chinez s-a depărtat de filosofia greacă de compunere a frumuseții, de exotismul occidentului, de romantismul exasperant sau naturalismul exacerbat, căutând idealul în fiecare detaliu accesibil, ajungând la împlinire prin chiar *mottainai* – principiul japonez care respinge risipa. Astfel, acea „esență a ideii" reprezintă contopirea naturalului cu idealul (*Ibidem*, p. 70).

Din modelul picturii naturaliste *esența ideii* pătrunde și în literatură în care clarobscurul – contrastele vieții – este susținut de aspirația și idealul scriitorului de a salva omul de la abrutizarea totală. Friedrich Nietzsche, în introducerea la *Arta de a fi fericit* de Arthur Schopenhauer, relevă tocmai sarcina și menirea fundamentală a omului de cultură: „să promovăm nașterea filosofului, artistului și sfântului în noi și în afara noastră și, prin aceasta, să lucrăm la desăvârșirea naturii" (Nietzsche, 2024, p. 55). Viziunea antropocentrică în Renaștere, de exemplu, deschidea porțile unui naturalism renascentist, eudemonismului, senzațiilor împlinitoare, dar mereu în comuniune cu natura. Francesco de Sanctis, în cazul Giovanni Boccacio, vorbea despre acea senzualitate a simțurilor și nu a sentimentelor – spațiul devine mai restrâns, observația mai acută, iar lumea se transformă într-un paradis pe pământ în care poți trăi cu intensitate fără a pleca în spații onirice ale „infinitului", acel *rêve* dispare (de Sanctis, 1975, p. 58). Visul însă reapare mereu în literatură. Întorcându-se în Franța, după anul 1767, Jean-Jacques Rousseau îl întâlnește la Môtiers pe botanistul Jean-Antoine d`Ivernois ca mai apoi să hoinărească prin sate alături de falsul baron maghiar Ignaz de Sauttersheim, iar ulterior preferă studiul independent și întreprinde călătorii solitare în Trye, Lyon, Grenoble, Bourgoin și Monquin – acestă pasiune pentru studiul plantelor generând și zvonuri precum că se ocupa cu vrăjitoria (Wokler, 2011, pp. 170-171). Botanica, astfel, devine o preocupare tardivă a lui Jean-Jacques Rousseau, dar care în sfârșit îi va reuni forțele trupului și spiritului într-o fire ce traversează lumea, oprindu-se la fiecare floare, la fiecare umbră, în plimbări ce-i revitalizau exponențial gândirea și abilitatea de a visa.

Robert Wokler evocă a Șaptea Plimbare din *Visările unui hoinar singuratic* în care, fermecat de strigătele blânde ale bufnițelor și acvilei, ademenit de iarba infinită și copacii maiestuoși, Rousseau adoarme pe o pernă de *lycopodium*, îndepărtându-se în vis de obscura societate, „descoperind, ca un al doilea singuratic, Columb, un sanctuar în care persecutorii săi nu-l vor găsi niciodată" (*apud Ibidem*, p. 173). Un filosof care a avut și preocupări scriitoricești, muzicale, juridice, politice – Jean-Jacques Rousseau a fost probabil unul dintre primii exponenți ai *naturalismului romantic*.

Naturalismul în Spania, ca și în Germania, a avut o receptare plenară tardivă luând forma unei scrieri psihanalitice cu note poetice care nu-și impunea extremele studiului patologic și fatalitatea eredității. Contesa Emilia Pardo Bazán, în tonul altor scriitori precum Leopoldo Alas (Clarín), în prologul romanului său, *El cisne de Villamorta*, pune la îndoială delimitările teoretice stricte între naturalism și idealism: „(…) cu mare ușurință, precum ar desface o portocală, ei pun într-o jumătate tot ce este grotesc, mizer și obscen denumind-o *naturalism*, iar în cealaltă – în cuvântul *idealism* – înglobează tot ce este gingaș și sublim" (Pardo Bazán, 1999, *trad. n*). Argumentul contesei atacă preceptele deja înrădăcinate în istoria și critica literară, idei fabricate pe fundalul prejudecăților pe care le consideră implacabile și indelebile: „Poate că până la sfârșitul lumii se va clasifica o descriere a unei nopți în care apare luna drept *idealistă*, iar o descriere a muncilor dintr-o fabrică – foarte *naturalistă*" (*Ibidem*, *trad. n.*). Georg Brandes – faimosul critic și istoric literar danez – a fost unul dintre adepții progresului în devafoarea romantismului febril și a ținut să identifice „noul naturalism" chiar și în literatura engleză a secolului al XIX-lea: „Însă aici în Anglia a fi naționalist înseamnă a fi naturalist" (Brandes, 1978, p. 396). Astfel, Georg Brandes vede în descrierea botanistă a peisajelor lui Walter Scott, în senzualitatea rafinată, atemporală, edificată prin flori, păsări, izovoare la Keats, în profunzimea și vraja naturii la Byron, o avidă dorință de a crea un mediu al libertății, al vieții sănătoase și echilibrate (*Ibidem*, p. 397). De la literatul danez învățăm să vedem în ceea ce numim, de obicei, romantismul englez, un naturalism care își are originile în ambițiile didactice ale lui Jean-Jacques Rousseau de a obține fericirea – o stare care este mult mai accesibilă decât credem. Seratele de la moșii, escapadele în natură (plimbări pe câmpii, prin păduri și navigație), iubirea pe care o simțeau Byron sau Scott pentru animale și pentru sport, ei fiind niște călăreți iscusiți (*Ibidem*, pp. 397-402), nu fac decât să ofere modele ale unei vieți palpitante, pline de sens.

Naturalismul, luând diverse forme, devine un fenomen ubicuu în literatură, a cărui limite și manifestări transcend istoria culturii. Se spune că Émile Zola nu a fost creatorul naturalismului *de facto* în literatură, dar a fost liderul său în Europa. Mișcarea literară naturalistă pornește din Médan, din casa lui Émile

Zola, unde aveau loc faimoasele întâlniri în cadrul cărora se infiripau noi legături între Guy de Maupassant, Joris-Karl Huysmans, Henri Céard, León Hennique și Paul Alexis. Acești scriitori, în frunte cu Émile Zola, având ca motiv de revoltă și nucleu narativ Războiul franco-prusac (1870-1871) publică o antologie de 6 povestiri intitulată *Les Soirées de Médan* (1880) – poate prima încercare rezonantă a naturalismului să revoluționeze secolul XIX. Adevărul – legătura dintre spiritele boeme din *Groupe de Médan* a determinat mai multe forme ale naturalismului, fiindcă explorarea mizeriei societale și umane a fost o metodă epuizabilă – spre anul 1885 grupul începe să se îndepărteze, fiecare scriitor căutând o altă expresie literară (Deffoux, Zavie, 1920, p. 18, *trad. n.*). Căutarea unei estetici individuale nu face decât să ratifice caracterul eclectic al naturalismului: prin inerție, se respinge transformarea absolută a literaturii într-un tratat clinic, într-o analiză microscopică a mediului pestilent. A se vedea cazul lui Joris-Karl Huysmans care a devenit un *converti littéraire*, a renunțat la naturalismul extrem și a studiat medicină, teologie, ezoterism etc., devenind un scriitor cu viziune panoramică (*Ibidem*, p. 6). *Thérèse Raquin*, *Le Ventre de Paris*, *L`Assommoir*, *Germinal*, *Nana* – unele dintre romanele din *Les Rougon-Macquart* de Émile Zola unde se documentează psihopatia, alcoolismul, condițiile inumane de muncă, instinctul primar și simptomatologia omului alienat. Este omul capabil să scape sau mediul sufocant și fiziologia îi modelează ireversibil destinul? Răspunsul la această întrebare îl poate oferi și cititorul – gustul literar al publicului este cel care stabilește direcția interpretativă a curentului literar. Din motive adesea necunoscute, în orice epocă apare demența, devierea, corupția, josnicia, violența, sărăcia; prin urmare, datorită naturalismului studierea originii răului devine imperativă. Émile Zola fost și numit „individ infam” (Gottfried Keller) pentru explorarea nemiloasă a societății. Interzicerea operelor naturaliste a reprezentat și un tip de propagandă care avea ambiția de a abandona publicul într-o stare de reverie absurdă, inconștientă. De exemplu, în broșura *Literature at nurse or Circulating morals*, în anul 1885, George Moore îl critica dur pe Mudie, director al unei biblioteci faimoase care avea o tradiție de decenii de aprovizionare a familiilor engleze cu tot tipul de cărți, acuzându-l de aplicarea unui tip de dictatură pentru că interzicea orice lucrare care putea fi o extensie a naturalismului (Schüking, 1969, p. 77 *trad. n.*). Totuși, Émile Zola a creat o operă a cărei valoare depășește aceste acuzații pentru că revendicarea acerbă a materialismului, determinismului biologic și pozitivismului indică un crez într-o oarecare măsură metafizic, așa cum spunea și contesa Emilia Pardo Bazán: „Exagerând fatalismul eredității, Zola s-a lăsat prins – fără să-și dea seama –, de închizătoarea teologică a predestinării” (*apud* López Quintanas, 2007, *trad. n.*). Collette Becker reafirmă că persoana lui Émile Zola a fost judecată aspru din cauza termenului „naturalism”, spunând că acesta a fost „un semn de protest

(*un signe de ralliement*), nimic mai mult" (Becker, 2002, p. 30). Prin urmare, *Le roman experimental* (1879-1880), având ca autoritate maximă pe Claude Bernard și lucrarea sa *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*, a fost probabil o retorică a furiei, a dezămăgirii în raport cu societatea și care a dorit, mai degrabă, să dezlănțuie o furtună schimbătoare în literatura romantică și realistă, nu să elaboreze o doctrină a naturalismului. Așadar, Émile Zola, prin *Les Rougon-Macquart*, a demonstrat că a fost un scriitor total – un inițiat în știința medicinei, dar și un continuator al umanismului, fără a reuși vreodată să abandoneze înaltele valori estetice, sociale și morale; în opera sa întâlnindu-se deopotrivă și exhibiționismul și intimismul într-un „imaginar ambivalent" (Georgescu, 2012, p. 243). În *Au Bonheur des Dames*, de exemplu, consumerismul ia avânt, iar magazinul lui Octave Mouret pur și simplu înghite micile afaceri din apropiere, dar, în același timp, se desfășoară o înduioșătoare istorie de dragoste dintre Octave și Denise Baudu – tânăra ce întruchipează demnitatea și blândețea omului marginalizat. O istorie care are și un final fericit – atipic, am putea spune, pentru cruzimea declamată a lui Zola. *Le rêve*, un roman, după Irina Mavrodin, care este „Legendă și Anti-legendă totodată" (Mavrodin, 1986, p. 11), explorează prejudecățile sociale, obsesia, misticismul, stările compulsive pe care și le provoacă Angélique visând mereu la un prinț. Prințul Félicien apare, dar, după depășirea obstacolelor, după căsătorie, Angelique moare, comportamentele iraționale ce duc la delir aduc și sacrificiul. *La faute de l'abbé Mouret* – un roman de o vădită simplitate narativă care condamnă catolicismul ca forță anihilatoare a pasiunii, a iubirii, a sentimentului transcendent. Adorația mistică copleșitoare pentru Fecioara Maria a abatelui Serge Mouret este vindecată de dragostea pentru fiica ateului Jeanbernat, Albine, fata naturii care, prin întreaga sa ființă, l-a făcut pe abate să simtă adevarata iubire, firească, împlinitoare. Chiar dacă chemarea naturii îi aduce împreună, devotamentul absurd al preotului pentru religie învinge, iar Albine are o moarte shakespiriană – se lasă sufocată de propriile flori, întorcându-se în paradisul unde și-a trăit liberă iubirea.

În *O sută de ani de naturalism în România* fenomenul naturalismului în spațiul român este supus investigării lui Dan A. Bădăreu. Încă din anii 1830, când forțele intelectuale reveneau în spirit revoluționar, cultura în spațiul român era marcată de pozitivism și naturalism. Inițial, teoriile par în oglindă cu cele general-acceptate în lume: explorând abrupt teoriile lui Lipps sau Lange, relevând conceptele savanților precum Darwin, Büchner sau Auguste Comte, studiul reiterează principiile conform cărora se respinge metafizicul, se lucrează doar cu realitatea într-o simbioză a științelor exacte ce pot da „răspunsuri exacte". Dan A. Bădăreu întoarce începuturile curentului naturalist în 1829, când doi medici din Iași – doctorul I. Czihak și M. Zotta – decid să formeze o „Casă de cetire medicală" pentru a achiziționa reviste medicale și alte surse și, în special, pentru a dezvolta arta de a fi medic. Astfel, în 1830, se formează oficial, conform actului

redactat în germană, *Jassyer medizinischer Leserverein*. Ulterior, Societatea de Medici și Naturaliști a fost subvenționată de guvern întru dispersarea principiilor naturaliste în Principate, aparent cu vădite beneficii societale (Bădărău, 1930, pp. 21-30). Spațiul românesc, prin consecință, a fost modelat de principii științifice medicale, dând naștere unui tip de literatură care adesea a fost considerat un „subgen minor" (Emanuel Modoc). Henri Zalis, introduce însă o sintagmă ce ridică naturalismul la un rang superior, și anume „romantismul justițiar" (Zalis, 1971, p. 176). Invocând exemplele lui G.M. Zamfirescu, I. Peltz sau Carol Ardeleanu, Zalis explică reîntoarcerea în naturalismul incipient al „fascinației pitorescului urban" și farmecul „vieții periferiei citadine" lăsate drept referință de Charles Dickens sau Eugène Sue, care urmăreau înfăptuirea dreptății și fericirea personajelor marginalizate, declasate, bolnave, triviale, dar care iubeau viața și continuau să fie participative în numele așteptării timpurilor mai bune (Zalis, 1971, p. 177). Dezumanizarea absolută, inclusiv în romanele lui Émile Zola, nu a avut loc, iar în literatura română, Zalis atestă că timp de câteva decade s-a cunoscut „varianta cea mai romantică a naturalismului" într-o fuziune care permitea tuturor personajelor să cunoască simultan ororile vieții, dar și să aiba șansa de a cunoaște bucuria, devenind, măcar în universul literar, protagoniști (*Ibidem*, p. 183). În *Estetica imperfecției*, Henri Zalis abordează confuziile apărute în plan terminologic – ce este, de fapt, naturalismul? Perspectiva sa implică concluziile recurente care spun că naturalismul a compensat emfaza limitativă a romantismului, a făcut un pas înainte acolo unde romantismul a rămas fixat de contemplarea pasivă, a constituit un progres pentru literatură. Lucrând cu instrumentele realității în mod științific și analitic se realizează pasul de la *real* la *natural* în pagina literară ca o „pagină de diagnostic" (Zalis, 1979, p. 32). Perspectiva sociologică în cazul naturalismului român se amplifică cu variații sentimentale și lirice, dar concentrându-se pe rezolvarea unui caz patologic, se urmărește etiologia unei boli, unei degradări umane, introducându-se *speranța prevenirii*. Răceala și psihopatia inertă din *Thérèse Raquin*, de exemplu, se ameliorează sporadic în operele unor scriitori ca Hortensia Papadat-Bengescu, Liviu Rebreanu, Ion Luca Caragiale până la cele ale unui veritabil naturalist ca Barbu Ștefănescu Delavrancea care nu s-a limitat la naturalismul tendențios, ci a căutat adevărul aplicând „tehnica totalității" (*Ibidem*, p. 30). Lucian Pricop, în prefața sa *Naturalismul zolist al prozatorului Delavrancea*, marchează un amestec justificat dintre elemente din diverse curente literare, care a contribuit la crearea personajelor memorabile – Hagi-Tudose, de exemplu. Delavrancea, prin inserția scenelor pur naturaliste în opere cu moștenire romantică, efectuează analiza eclectică a extenuării psihologice și fizice a oamenilor în călătoria eternă între vis și viață (Pricop, 2000, p. 9). Totuși, cadrul sterp, repulsiv, promiscuitatea, crucea eredității sociale și biologice persistă în naturalismul român, depărtându-se totalmente de idealism. Henri Zalis, explorând numeroase opere precum

Tinerețea Casandrei de V. Demetrius sau *Don Juan cocoșatul* de Ion Călugăru, integrează în *Estetica imperfecției* viziunea posomorâtă, sumbră, funebră, dar și comică a naturalistului român.

Trecerea timpului sedimentează părțile neglijabile de părțile productive ale unui curent literar, cele din urmă devenind material prețios pentru scriitorul artist și om de știință ca singură entitate, reprezentant deja al unei alte etape. G. Călinescu, de exemplu, după cum afirmă critica, adesea adopta atitudinea lui Émile Zola, chiar dacă nu a fost considerat oficial un reprezentant, ba chiar a fost sporadic și detractor al naturalismului. În plină ascensiune modernistă, primul său roman *Cartea nunții* (1933) – o narațiune ce etapizează istoria de dragoste de la atracție inefabilă până la realizare întru iubire puternică și conviețuire – prezintă idila citadină în care se întâlnesc și legăturile vulgare, tinerești, și cele transcendente. În acest context, ce ar fi primul sărut din tren dintre Jim și Vera, care erau încă necunoscuți unul pentru celălalt? Un impuls carnal insolit sau recunoașterea inevitabilă a femeii predestinate? G. Călinescu reiterează și în secolul al XX-lea importanța studiului medicinei și a patologiei societății prin personajul său caraghios Emilian Protopopescu și tot prin el lasă suspendată o datorie științifică și morală a naturaliștilor: „Domnule, cercetez de câțiva ani o problemă foarte interesantă, și anume pervertirea și distrugerea simțului moral în toate domeniile culturii, dar mai ales în literatură" (Călinescu, 1989, p. 147).

Răul, boala și nefericirea poate nu vor fi niciodată eradicate din lume, dar studierea naturalismului poate avea un impact multiplu: restabilirea legăturii echilibrate dintre om și natură, examinarea minuțioasă a imoralității, a actelor sinistre și ameliorarea realității actuale cititorului. Într-un final, naturalismul – bazat pe fenomene culturale anterioare – constituie o literatură a cărei potențialitate absolută rămâne încă a fi descoperită.

Referinţe bibliografice:

1. BĂDĂREU, DAN A. *O sută de ani de naturalism în Rom[â]nia.* Iași: Tipografia „OPINIA", 1930.

2. BECKER, Collete. Zola réhabilite l`imagination. Un entrenien avec Collete Becker. În: *Magazine litérraire.* Zola, l`autre visage. Nº.413, octobre, 2002, pp.30-34.

3. BRANDES, Georg. *Principalele curente literare din secolul al XIX-lea.* București: Editura UNIVERS, 1978.

4. CĂLINESCU, George. *Cartea nunții.* Tabel cronologic și crestomație critică de Felicia Moșoianu. Timișoara: Editura Facla, 1989.

5. COLLINGWOOD, Robin G. *Ideea de natură. O istorie a gândirii cosmologice europene*. Traducere din limba engleză: Alexandru Anghel. București: Editura Herald, 2012.

6. DE SANCTIS, Francesco. El Decamerón. În: *De Boccaccio a Molière.* Selección de textos críticos. La Habana: Editorial Pueblo y Educación, 1975.

7. DEFFOUX, Léon, ZAVIE, Émile. *Le Groupe de Médan.* Paris: Payot, 1920.

8. GEORGESCU, Corina-Amelia. Exhibition vs. Intimité – L`imaginaire ambivalent chez Zola. În: *Language and Literature*: *European Landmarks of Identity.* Editura Universității din Pitești, 2012, pp. 243-249. ISSN: 1843-1577.

9. LÓPEZ QUINTANAS, Javier. *El movimiento naturalista en España*: *los autores de la segunda mitad del XIX ante Zola.* Notas de reproducción original**:** Otra ed.: *Per Abbat*: *boletín filológico de actualización académica y didáctica*, núm. 4 (2007), pp. 23-47 https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-movimiento-naturalista-en-espana-los-autores-de-la-segunda-mitad-del-xix-ante-zola/html/02210cb0-82b2-11df-acc7-002185ce6064_4.html [accesat 01-05-2025].

10. MAVRODIN, Irina. Prefață. În: *Visul* de Émile Zola. București: Editura Univers, 1986.

11. NIETZSCHE, Friedrich. Schopenhauer educator. Introducere. În: *Arta de a fi fericit. Mic tratat de eudemonologie* de Arthur Schopenhauer. București: Editura Cartex, 2024.

12. PARDO BAZÁN, Emilia. Prólogo. În: *El Cisne de Villamorta.* Notas de reproducción original: Edición digital basada en la 1ª ed. de Madrid, Ricardo Fe, 1885. Otra ed.: Emilia Pardo Bazán. *Obras completas*. *Tomo I* : *novelas*, Madrid, Fundación José Antonio de Castro, 1999, pp. 641-826. https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-cisne-de-vilamorta--0/html/ffa05e78-82b1-11df-acc7-002185ce6064_2.html [accesat 01-05-2025].

13. PRICOP, Lucian. Naturalismul zolist al prozatorului Delavrancea. În: *Barbu Delavrancea*, *Nuvele și Povestiri.* București: Editura Cartex, 2000.

14. ROWLEY, George. *Principiile picturii chineze*. Traducere și note de Delia Răzdolescu. Prefață de Al. Tănase. București: Editura Meridiane, 1982.

15. SCHÜCKING, Levin L. *Sociología del gusto literario*. Traducción: Margit Frenk Alatorre. Cuadernos de Arte y Sociedad. La Habana: Instituto del Libro, 1969.

16. *The Barbizon School Movement Overview.* (n.d.). The Art Story. https://www.theartstory.org/movement/barbizon-school/ [accesat 01-05-2025].

17. WOKLER, Robert. *Rousseau*. Traducere de Andrei State. București: Editura ALL, 2011.

18. ZALIS, Henri. *Aspecte și structuri neoromantice.* București: Editura Cartea Românească, 1971.

19. ZALIS, Henri. *Estetica imperfecției. Contribuții la studiul naturalismului românesc*. Timișoara: Editura Facla, 1979.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.